

Īsumā par kultūras mantojuma un mākslas tiesību nozari Baltijas valstu reģionā

LL.M
IRINA OĻEVSKA

zvērināta advokāte ar diplomu
mākslas tiesībās

Kultūras mantojuma un mākslas tiesības sadzīvē ir uzskatāmas par luksusa tiesību jomu. Šāds iespaids rodas no izsoļu namu paziņotajām rekordlielām pārdošanas cenām un presē aktīvi atspoguļotajiem mākslas darbu zagšanas vai atrašanas gadījumiem. Ikdienu ir daudz prozaiskāka nekā avižu virsraksti, un ar vairākiem aspektiem saskaras ikviens no mums.

Mūsu valstī vēsturisku apstākļu dēļ kultūras mantojuma tiesiskais regulējums ilgu laiku nebija likumdevēja prioritāte, tomēr pēdējos gados tam tiek veltīts arvien vairāk uzmanības. Autore sniedz ieskatu kultūras mantojuma un mākslas tiesību aktualitātēs, kā arī informē par jaunākajām izglītojošām aktivitātēm Baltijas valstu reģionā šajā maz izpētītajā tiesību jomā.

Mākslas tiesību plašais tvērums

Kultūras mantojuma un mākslas tiesības sadzīvē ir uzskatāmas par luksusa tiesību jomu. Šāds iespaids rodas no izsoļu namu paziņotajām rekordlielām pārdošanas cenām (piemēram, Pablo Pikaso glezna "Alžīrijas sievietes" 2015. gadā tika pārdota par 179,3 miljoniem ASV dolāru) ¹ un aktīvi presē atspoguļotajiem mākslas darbu zagšanas vai atrašanas gadījumiem.

Daži piemēri. 1911. gadā itāļu strādnieks Vinčenco Peružija (*Vincenzo Peruggia*) nozaga slavenā mākslinieka Leonardo da Vinči darbu "Mona Liza" no Parīzes Luvras muzeja sienas. Peružija bija aizturēts (un vēlāk notiesāts uz 380 dienām cietumā) pēc diviem gadiem 1913. gadā. Glezna "Mona Liza" tika atgūta un atgriezta Luvras muzeja telpās. Šī gadījuma plašs atspoguļojums medijos padarīja gleznu "Mona Liza" par pazīstamāko pasaules mākslas darbu. Klist baumas, ka krāpnieks no Argentīnas Valfierno ir uztaisījis sešas "Monas Lizas" kopijas pēc Peružijas zādzības un pārdevis tās dažādiem pircējiem, no kuriem katrs uzskatīja savu mākslas darbu par oriģinālu. Tiek pieņemts, ka tam nav vēsturisku pierādījumu un Luvras muzejā atrodas tieši gleznas "Mona Liza" oriģināls, kur to apskata ap 6 miljoniem cilvēku gadā.

Savukārt pirms vairākiem gadiem mediji aktīvi rakstīja par Korneliusa Gurlita (*Cornelius Gurlitt*) gadījumu. 2010. gadā, veicot kārtējo pārbaudi vilcienā Cīrihe–Mīnhene, muitas darbinieku uzmanību piesaistīja veca cilvēka – Korneliusa Gurlita – nervozā uzvedība. Viņi veica pārbaudi un konstatēja, ka Gurlita kungam, kuram tobrīd bija 78 gadi, nebija pensijas, nebija veselības apdrošināšanas, nebija ierakstu par nodokļiem vai nodarbinātību, nebija bankas kontu, viņš pat nebija minēts pilsētas telefona numuru grāmatā. Lietu par cilvēku fantomu sāka izmeklēt. 2012. gadā, veicot kratīšanu Gurlita dzīvesvietā, tika atrasti ap 1280 Pikaso, Renuāra, Matīsa u.c. pasaules slaveno mākslinieku mākslas darbu (dažādos avotos kopējais skaits sasniedz 1400 darbus). Korneliusa Gurlita tēvs – Hildebrands Gurlits (*Hildebrand Gurlitt*) – savulaik bija muzeja kurators, viens no nacistu apstiprinātajiem mākslas dīleriem. Viņa kolekcija, kuru mantoja Korneliuss Gurlits, sastāvēja kā no tiesiski iegūtajiem darbiem, tā arī no nacistu konfiscētajiem ebrejiem piederošajiem darbiem. Darbu pārdošana no šādas kolekcijas palīdzēja Korneliusam nodzīvot līdz ievērojamam vecumam, nepiesaistot iestāžu uzmanību un nekad oficiāli nestrādājot.

Korneliuss Gurlits ir miris 2014. gadā, atstājot visu kolekciju Bernes Mākslas muzejam (*Kunstmuseum Bern*). Šobrīd izskatīšanā tiesā ir K. Gurlita māsiņas testamenta apstrīdēšanas prasība, jo prasītāja uzskata, ka Korneliuss testamentā taisīšanas laikā bija nepieskaitāms. Daži darbi no Korneliusa Gurlita kolekcijas jau ir atgriezti bijušo īpašnieku (holokaustā cietušo) mantiniekiem, bet, ņemot vērā darbu lielo skaitu, ļoti iespējami (un pat gaidāmi) ir arī citi atgriešanas gadījumi.

Viens no pazīstamākajiem nodokļu strīdiem mākslas jomā risinājās 1926.–1928. gadā ASV. 1926. gadā pazīstamā skulptora Konstantina Brankuzi (*Constantin Brâncuși*) 20 darbi tika atvesti uz izstādi Ņujorkā. Atbilstoši tā laika ASV likumdošanai mākslas darbi bija atbrīvoti no muitas nodevām. Tomēr muitas darbinieki neatzina Brankuzi skulptūru "Bird in Space" par mākslas darbu un uzlika tam ražošanas metāla objektiem piemērojamo nodevu, kas sastādīja 40 % no tā pārdošanas cenas (vēlāk skulptūra tika pār kvalificēta kā "virtuves piederumi"). Muitas darbinieki savu pozīciju balstīja cita starpā uz 1916. gada *United States v. Olivotti & Co.* lietu, kurā tika secināts, ka skulptūras ir atzīstamas par mākslu tikai, ja tās ir izgrebtas vai ar kalnu izkalti dabas objektu attēli to istajās proporcijās. Brankuzi strīds tika nodots tiesai, un 1928. gadā tas tika atrisināts par labu skulptoram. Tas bija pirmais spriedums, ar kuru skulptūras, kas nav dabas objektu attēli (*non-representational sculptures*), tika atzītas par mākslu.

Minētie piemēri ir tikai daži no pazīstamākajiem un apspriestākajiem gadījumiem. Ikdienu ir daudz prozaiskāka nekā avižu virsraksti. Kopumā kultūras mantojuma un mākslas tiesības ir starpdisciplināra joma, kas aptver ļoti plašu jautājumu loku.

Ar vairākiem aspektiem saskaras ikviens no mums, piemēram:

- vācot dokumentus par vecmamma atstāto gleznu vai reto grāmatu;

Īss skaidrojums: mākslas darbu raksturo atribūcija un provenance. To apliecinājošo dokumentu esamība var būtiski ietekmēt priekšmeta vērtību. Atribūcija ir darba autora, rašanās vietas un laika noteikšana, balstoties uz zinātnisko analīzi (vizuālo un tehnisko izpēti), konkrētā mākslinieka vai perioda pārziņa (*connoisseur*) slēdzienu, provenances, pārdošanas katalogu, mākslinieka darbu kopkatalogu (*catalogue raisonee*), akadēmiskās literatūras izpēti. Provenance ir ar attiecīgo darbu saistīto notikumu/izmaiņu vēsture (galvenokārt īpašnieku un valdītāju maiņa, bet līdzīgi arī informācija par konkrētā darba daļību izstādēs, izsolēs, tā restaurācijas un citi notikumi no darba tapšanas līdz konkrētajam izpētes brīdim).

- novērtējot un apdrošinot atsevišķus objektus vai kolekcijas;

Īss skaidrojums: bieži lielas grūtības sagādā mākslas darba tirgus cenas noteikšana, jo tā ir atkarīga no vairākiem nosacījumiem, piemēram, no paša darba (vai tas ir autentisks, vai mākslinieks ir modē, vai darbs attiecas uz atpazīstamāko/veiksmīgāko mākslinieka radošuma periodu, vai darbs ir tipisks konkrētajam māksliniekam, kāds ir darba sižets, kāda ir provenance, kāds ir darba stāvoklis u.c.), līdzīgu darbu cenām tirgū (publiski zināmas var būt izsoļu cenas, savukārt uzzināt par privāto darījumu cenām dažreiz ir neiespējami, kas liedz izdarīt precīzus secinājumus), konkrētā darba iepriekšējo darījumu cenas salīdzinājumā ar kopējām tirgus tendencēm. Turklāt mūsu šodienas realitātē ir svarīgi apzināties, kādi nodokļi/nodevas ir maksājamas, piemēram, nopērkot mākslas darbu trešās valsts *online* izsolē (PVN, muitas nodoklis).

- apdomājot ar mākslas darbu atsavināšanu vai iegādi saistītos nodokļu jautājumus;
- izvedot kultūras priekšmetus uz citu valsti; ²
- izmantojot internetā pieejamos autora darbus;
- apmeklējot 3D izstādes pazīstamos muzejos;
- pērkot mākslas un kultūras priekšmetus *Ebay*.

Turklāt ūdenslīdēji laiku pa laikam atrod vērtīgas lietas jūras dibenā, bet mantrači – zemē. Savukārt kolekcionāriem jautājumu klāsts var būt vēl vairākas reizes plašāks.

Nozare Latvijā

Mūsu valstī vēsturisku apstākļu dēļ kultūras mantojuma tiesiskais regulējums ilgu laiku nebija likumdevēja prioritāte. Dažās jomās regulējums nav izveidots vispār vai ir ļoti novecojis. Protams, ir jāatzīst, ka Latvija (un Baltijas reģions kopumā) nav starp svarīgajiem kultūras priekšmetu tirdzniecības centriem. Tomēr daudz kas prasa īpašu uzmanību un atbilstošu tiesisko regulējumu – teritoriālais izvietojums, Eiropas Savienības ārējā robeža, augošs izsoļu un muzeju skaits (kas ir ne tikai Latvijas, bet arī globāla tendence), ³ nelegālās mantraču darbības (kapu un aizsargājamo teritoriju postījumi).

Minēšu piemēru. No 2010. gada novembra līdz 2015. gada martam Latvijā tika reģistrēti 115 arheoloģijas pieminekļu tuvumā veiktie nelegālie rakšanas gadījumi (viena fiksētā gadījuma ietvaros postījums var tikt izdarīts vairākiem objektiem, piemēram, vairāk nekā 600 senkapu bija apgānīti tikai sešos gadījumos no 2015. gada marta sākuma līdz tā pašā mēneša vidum). Provizoriskie finanšu zaudējumi arheoloģiskajam mantojumam sakarā ar nelikumīgiem izrakumiem tikai no 2015. gada janvāra līdz septembrim sastādīja 3,4 miljonus eiro. ⁴

Pēdējā laikā kultūras mantojuma aizsardzības jautājumi kļūst aizvien aktuālāki un atbildīgās institūcijas strādā pie normatīvo tiesību aktu izstrādes. Pirms dažiem gadiem Latvijā tika pārstrādāts ar nelegālo mantraču darbībām saistīts regulējums, ⁵ pagājušajā gadā stājās spēkā Nemateriālā kultūras mantojuma likums, ⁶ savukārt pašlaik norisinās darbs pie Latvijas pievienošanās divām svarīgām starptautiskajām konvencijām. ⁷

Tiek uzskatīts, ka viena no efektīvākajām metodēm kultūras mantojuma saglabāšanā ir tā nozīmīguma izskaidrošana sabiedrībai un speciālistu, kā arī interesentu izglītošana. Baltijas, kā arī lielākajā daļā Skandināvijas valstu mākslas un kultūras mantojuma tiesības juristiem netiek mācītas vispār. Tādēļ ir zems kopējais zināšanu līmenis un trūkst zinošu konsultantu un padomdevēju.

Turpmāk īsi ir aplūkoti daži avoti, kur ir iespējams smelties plašākas zināšanas par kultūras mantojuma un mākslas tiesībām.

Izglītojošs reģionālā līmeņa tiesīsaistes resurss – *artlaw.online*

2016. gada pavasarī astoņas augstskolas ⁸ no Norvēģijas, Zviedrijas, Igaunijas, Lietuvas un Latvijas ir nodibinājušas ARTLEX tīklu, kura ietvaros šobrīd ir viens jau realizētais ⁹ un viens aktuālais projekts. Otrais projekts ir interneta resurss – *artlaw.online* – visiem mākslas un kultūras mantojuma tiesību interesentiem – gan profesionāļiem, gan iesācējiem ar padziļinātu interesi šajā tiesību jomā.

Platforma satur divas datubāzes ar Norvēģijas, Zviedrijas, Igaunijas, Lietuvas un Latvijas tiesību aktiem kultūras mantojuma un mākslas tiesību jomā, kā arī atbildīgo institūciju uzskaitījumu un informāciju par tām. Platforma arī piedāvā iespēju iepazīties ar saistošiem akadēmiskajiem materiāliem un pētījumiem, rakstiem, viedokļiem, pieredzi, lekciju fragmentu videoierakstiem un jaunumiem par svarīgiem un aktuāliem jautājumiem nozarē. Resursa saturs tiek pastāvīgi papildināts: satura veidošanā piedalās gan Baltijas un Skandināvijas eksperti, gan profesionāļi no citām Eiropas valstīm. Resursam ir arī informatīva lapa *Facebook* sociālajā tīklā.

Kvalifikācijas celšanas semināri praktiķiem

Kultūras mantojuma un mākslas tiesību sarežģītās jomas apguvei praktizējošiem juristiem un citiem nozares speciālistiem tiek piedāvāti kvalifikācijas celšanas semināri. Pirmais no tiem notika 2017. gada janvārī. ¹¹

Starp apskatītajām tēmām bija šādi jautājumi:

- vispārīgs kultūras mantojuma aizsardzības regulējums (nacionālajā un globālajā līmenī, kā arī *soft law*). Lekcijas ietvaros tika apskatītas tiesā un diplomātiskajā līmenī risināmās Latvijas un ārvalstu lietas; ¹²
- Latvijas kultūras priekšmetu nelegāla apgrozība un to iegāde, ieskaitot statistiku, problēmjautājumus un iespējamās risinājumus;
- mākslinieku tiesības digitālajā pasaulē; ¹³
- privātās mākslas pārvalde.

Nākamais seminārs plānots 2017. gada 28. septembrī. ¹⁴

Kā redzams no aplūkotajiem jautājumiem un piemēriem, kultūras mantojuma un mākslas tiesību joma ietver divus svarīgus elementus:

- materiālo un nemateriālo kultūras mantojumu kā daļu no mūsu senču atstātās vēstures un atmiņas, mūsu identitātes, kuru nav iespējams mantiski novērtēt; un
- kultūras priekšmetiem, runājot par to civiltiesisko apgrozību un attiecīgu mantisko vērtību.

Katrs no šiem elementiem ir ļoti plašs, bet pagaidām pārāk maz izpētīts Baltijas valstīs. Ar laiku kultūras mantojuma un mākslas tiesību joma kļūst aktuālāka, tiek pieņemts jauns attiecīgās jomas regulējums un apkopota pasaules prakse. Šie procesi liek secināt, ka mākslas tiesību apguves veicināšana ir praktisks pienesums Latvijas juristiem. ■

RAKSTA ATSAUCES / 14

1. Visu laiku dārgākā izsolē pārdotā glezna ir Pablo Pikaso "Alžīrijas sievietes" ("Versija 0") (Pablo Picasso Les Femmes d'Alger ("Version O")), kas 2015. gadā tika pārdota Christie's prestižajā vakara izsolē par 179,3 miljoniem ASV dolāru (ieskaitot pircēja komisiju). Ar šīs gleznas izsoles gaitu var iepazīties šeit: <http://www.christies.com/Features/In-The-Saleroom-Pablo-Picassos-Les-femmes-dAlger-Version-O-6065-3.aspx> [skatīts 01.05.2017.]. Interesanti, ka ne tikai pirmā ranga pasaules pazīstamāko (klasisko) mākslinieku darbi tiek pārdoti par desmitiem, pat simtiem miljonu dolāru. Dārgākais šobrīd dzīvojošā mākslinieka darbs – Džefa Kūna (Jeff Koons) skulptūra "Orange Dog" – 2013. gadā tika pārdots Christie's izsolē par 58,4 miljoniem dolāru.
2. Kultūras priekšmetu, kuru vecums pārsniedz 50 gadus, pagaidu vai pilnīgai izvešanai ir nepieciešama Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas atļauja.
3. 2014. gadā 202 pasaules valstīs bija 55 000 muzeju (atbilstoši rokasgrāmatas "Pasaules muzeji" 21. izdevumam). Pieejams: <http://icom.museum/resources/frequently-asked-questions/> [skatīts 01.05.2017.].
4. Kairiss A. Crime Against Cultural Property: Finding Solutions. In: Trzcińskiego M. – Jakubowskiego O. (eds). Przewodnik przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie [Crimes against cultural heritage – diagnosis, prevention, struggle]. Wrocław: Beta-druk, 2016.
5. LR likums "Grozījumi likumā "Par kultūras pieminekļu aizsardzību"", pieņemts 20.12.2012., stājas spēkā 23.01.2013.
6. LR Nemateriālā kultūras mantojuma likums, pieņemts 29.09.2016., stājas spēkā 01.12.2016.
7. UNESCO konvencija par kultūras priekšmetu nelikumīgas ieviešanas, izvešanas un īpašumtiesību maiņas aizliegšanu, 1970 (konvencijas teksts ir pieejams: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illegal-trafficking-of-cultural-property/1970-convention/text-of-the-convention/>; oficiālais tulkojums latviešu valodā ir pieejams: http://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/Convention_on_the_Means_of_Prohibiting_and_Preventing_the_Illicit_Import_Export_and_Transfer_of_Ownership_of_Cultural_Property.doc), kā arī UNIDROIT konvencija par zagtu vai nelegāli izvestu kultūras priekšmetu atgūšanu, 1995 (konvencijas teksts ir pieejams: <http://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention>; oficiālais tulkojums latviešu valodā ir pieejams: http://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/UNIDROIT_Convention_on_Stolen_or_Illegally_Exported_Cultural_Objects_xRomex_24_June_1995x.doc). Par Latvijas pievienošanās procesa gaitu var izlasīt šeit: <http://artlaw.online/en/read-it/running-commentary>.
8. Oslo Universitāte (Norvēģija), Gēteborgas Universitāte (Zviedrija), Stokholmas Universitāte (Zviedrija), Tallinas Universitāte (Igaunija), Latvijas Universitāte (Latvija), Rīgas Juridiskā augstskola (Latvija), Starptautiskā tiesību un biznesa skola (Lietuva), Viļņas Universitāte (Lietuva).
9. 2016. gada jūlijā Rīgas Juridiskajā augstskolā notika vienas nedēļas intensīvais akadēmiskais kurss "Ievads mākslas tiesībās Baltijas-Ziemeļvalstu reģionā", kurā piedalījās 35 studenti un deviņi pasniedzēji no piecām valstīm.
10. Pieejams: www.unesco.lv.
11. Kursā uzstājās eksperti no valsts institūcijām, tiesībaizsardzības sektora, kā arī akadēmiskās un praktiskās vides no Zviedrijas, Lietuvas un Latvijas. Sīkāk par notikušo semināru un iespādiem var iepazīties: <http://www.rgsi.edu.lv/lv/zinas/rja-veicina-makslas-tiesibu-attistibu-latvija> vai <http://artlaw.online/en/news/rgsi-successfully-held-the-first-seminar-for-practitioners>.
12. Lekcijas fragmentu par Otrā pasaules kara laikā uz Poliju aizvesto unikālo kultūras priekšmetu atgriešanu Latvijā var apskatīties šeit: <http://artlaw.online>

[/en/cases/restitution-of-cultural-objects-poland-latvia-2006-2012](http://artlaw.online/en/cases/restitution-of-cultural-objects-poland-latvia-2006-2012); Ekspertes komentāru par šobrīd notiekošo "Krimas zelta" lietu (strīdu starp Krieviju un Ukrainu par Krimas muzeju zelta kolekciju, kas Krimas aneksijas laikā bija pagaidu izstādē Nīderlandes muzejā un "iestrēga" tur, jo pēc izstādes termiņa beigām Nīderlandes muzejs nezināja, kurai valstij atgriezt kolekciju) var apskatīties šeit: <http://artlaw.online/en/cases/the-case-of-scythian-gold>.

13. Lektijas fragmentu par strīdu, kuru izraisīja viena no pazīstamākā mūsdienu mākslinieka Ričarda Prinsa (Richard Prince) izstādēm (kas sastāvēja no dažādu cilvēku no "Instagram" sociālā tīkla paņemtām un uz lielā formāta kanvām izdrukātajām bildēm), var apskatīties šeit: <http://artlaw.online/en/cases/richard-prince-s-new-portraits-series-copyright-and-commentary>.

14. Ar pilnu programmu un informāciju par lektoriem ir iespējams iepazīties <http://www.rgsl.edu.lv/en/event/cultural-heritage-and-art-law-seminar-no-2-for-practitioners> un <http://artlaw.online/en/news/cultural-heritage-and-art-law-seminar-no-2-for-practitioners>.

ATSAUCE UZ ŽURNĀLU

Oļevska I. Īsumā par kultūras mantojuma un mākslas tiesību nozari Baltijas valstu reģionā. Jurista Vārds, 01.08.2017., Nr. 32 (986), 9.-11.lpp.